

Ἀπὸ τὸ Τυπικὸ τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὄρθρου:

Ἡ ἐπιβολὴ ἐξωψαλμικῶν ποιητικῶν κειμένων
στὸν ψαλμὸ τοῦ πολυελέου*

Ἀχιλλεὺς Γ. Χαλδαιάκης

Στὴ “λειτουργικὴ γλῶσσα” τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας τὸ ΤΥΠΙΚΟ καὶ ἡ ΜΟΥΣΙΚΗ εἶναι, ἀναμφίβολα, ἔννοιες ἀλληλένδετες. Τὸ Τυπικὸ καθορίζει τὴν τάξη κατὰ τὴν ὁποία ἐπιτελοῦνται οἱ ποικίλες ἐκκλησιαστικὲς ἀκολουθίες. Ἡ Μουσικὴ καθορίζει τὸν τρόπο κατὰ τὸν ὁποῖο φάλλονται ὅσα ποιήματα περιέχονται σ’ αὐτὲς τὲς ἐκκλησιαστικὲς ἀκολουθίες. Ἄν καὶ ἀπὸ τὰ Τυπικὰ ἀπουσιάζουν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, εἰδικότερες πληροφορίες γιὰ τὸν τρόπο ψαλμώδησης τῶν ἐκεῖ ἀναφερόμενων ποιημάτων, σὲ γενικὲς γραμμὲς ἢ σχετικὴ ἔρευνα κινεῖται ἀμφίδρομα: χρήσιμες τυπικὲς διατάξεις ἀνευρίσκονται, συχνά, στὶς ὑπάρχουσες μουσικὲς πηγές, ἀλλὰ καὶ μαρτυρίες μὲ “μουσικολογικὸ ἐνδιαφέρον” συναντῶνται, σποραδικά, στὰ σωζόμενα Τυπικά. Μία ἀπ’ αὐτὲς τὲς σποραδικὲς μαρτυρίες εἶναι καὶ ἡ ἀκόλουθη, ἀξιοπρόσεκτη, ὁδηγία ἐνὸς ἀγιορειτικοῦ Τυπικοῦ τῆς μονῆς Σίμωνος Πέτρας [κώδικας ὑπ’ ἀριθμὸν 136· πρβλ. καὶ Λάμπρου Α’, σ. 126], ποὺ παραδίδεται κατὰ τὸ δεῦτερο μιστὸ τοῦ 16^{ου} αἰώνα (ἔτος 1568), ὅταν περιγράφεται ἡ ἀκολουθία τοῦ ὄρθρου τῆς 8^{ης} Νοεμβρίου [: ἐορτὴ τῆς Συναξῆς τῶν Ἀρχιστρατῆγων Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ καὶ τῶν λοιπῶν Ἀσωμάτων Δυνάμεων (πρβλ. καὶ ΠΙΝΑΚΑ 1)]:

«...Εἶτα ὁ πολυελεος, μετὰ δὲ τὸν πολυελεον ἀντίφωνον τῆς ἐκλογῆς, ψαλμὸς ργ’. Εὐλόγει, ἡ ψυχὴ μου, τὸν Κύριον, Κύριε, ὁ Θεός μου· φάλλομεν δὲ εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ τὰ ἐγκώμια τὰ τριαδικά, ἅπερ εἰσὶ ταῦτα ὕμνοι· εἰς ἀντίφωνα Ἀσωμάτων· Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις, δὶς. Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος εἶ, ὁ Θεός, παντοκράτορ, δὶς. Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ, δὶς (ἅπερ λέγονται ἐκ δευτέρου). Δεῦτε, πάντες, ἄσμα μέλψομεν, Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν ἀλληλούια. Σοί, τῷ πάντων ποιητῇ, πρέπει αἶνος, ὕμνος, πρέπει δόξα καὶ μεγαλωσύνη, εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας. Σοί, τῇ τριφώτῳ

* Τὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ πρωτοπαρουσιάσθηκε (στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα) ὡς ἀνακοίνωση κατὰ τὸ 21st International Congress of Byzantine Studies (London 21-26 August 2006), στὸ πλαίσιο τῶν ἐργασιῶν τοῦ Panel IV.3 [: Words in ritual].

Ἡ ἐπιβολὴ ἐξωψαλμικῶν ποιητικῶν κειμένων στὸν ψαλμὸ τοῦ πολυελέου

Τριάδι, πρέπει τρισάγιος ὕμνος· ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης σου, Κύριε. Ἄγγελοι ἀνύμνουν τὸ δόξα ἐν ὑψίστοις, ἡμεῖς δέ σοι βοῶμεν, δόξα σοι, Χριστέ, ἡ σωτηρία πάντων, δόξα σοι. Ἀρχάγγελοι, ἄγγελοι, θρόνοι, κυριότητες, τὰ Χερουβιμ και Σεραφίμ, δοξάσατε τὸν Κύριον, λέγοντες· ἀλληλούια. Δόξα, Αἴνεσιν τρισάγιον, ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων, Χριστέ Σωτήρ, βοῶσα, δόξα σοι, Χριστέ, ἡ σωτηρία πάντων, δόξα σοι. Καὶ (νῦν), Δεῦτε, τῇ πανάγνω, βοήσωμεν συμφώνως, φωνὴν τὴν τοῦ ἀγγέλου, χαίρε, εὐλογημένη καὶ μόνη, χαίρε, χαράς ἡ πρόξενος. Πληρουμένων δὲ τῶν ἀντιφώνων, κάθισμα καὶ ἀνάγνωσις...» [βλ. Dmitrievckij III, σ. 333].

Τὸ ἐνδιαφέρον στοιχεῖο σ' αὐτὴ τὴν τυπικὴ διάταξη εἶναι ἡ (σχεδὸν) ἀπόλυτη ἀντιστοιχία ὄσων περιγράφονται ἐδῶ μὲ τὴν ἀνάλογη ἁσματικὴ πράξι ποὺ καταγράφεται στὰ μουσικὰ χειρόγραφα. Στὴν τυπικὴ διάταξη περιγράφεται, συγκεκριμένα, ἡ ἐνότητα τοῦ πολυελέου καὶ εἰδικότερα ἡ δομὴ τῶν ἀντιφώνων ποὺ (μετὰ ἀπὸ τὸν πολυέλεο) φάλλονται κατὰ τὴν ἐορτὴ τῆς Σύναξης τῶν Ἀσωμάτων Δυνάμεων· ἡ ἐν λόγῳ περιγραφή ἐπιχειρεῖται ὄχι μόνον μὲ χρῆση ἐξειδικευμένης ὀρολογίας [: «...Εἶτα ὁ πολυέλεος, μετὰ δὲ τὸν πολυέλεον ἀντίφωνον τῆς ἐκλογῆς...»], ἀλλὰ καὶ μὲ πλήρη παράθεση μιᾶς σειρᾶς κειμένων (ποὺ χαρακτηρίζονται ὡς «...τὰ ἐγκώμια τὰ τριαδικά...»), τὰ ὁποῖα συνάπτονται σὲ ἐπιλεγμένους στίχους [«...φάλλομεν δὲ εἰς τὴν ἐκλογὴν...»] ἐνὸς δαβιτικῶ ψαλμοῦ [«...ψαλμὸς ργ'· Εὐλόγει, ἡ ψυχὴ μου, τὸν Κύριον, Κύριε, ὁ Θεός μου...»] καὶ στοιχειοθετοῦν –ὅπως ἀποκαλοῦνται– «...ὕμνους εἰς ἀντίφωνα Ἀσωμάτων...». Στὰ μουσικὰ χειρόγραφα τὰ συγκεκριμένα ἀντίφωνα ἀνθολογοῦνται ἤδη ἀπὸ τὸν 14^ο αἰῶνα· στὸν ἀρχαιότερο χρονολογημένο κώδικα τοῦ εἴδους [Παπαδικὴ EBE 2458 τοῦ ἔτους 1336, φ. 123^ο κ.έ.] παραδίδονται ὑπὸ διττῆ ἐκδοχῇ: ἀρχικὰ [φ. 123^ο] ὡς ἀντίφωνα εἰς τοὺς ἀρχιστρατήγους καὶ συναπτῶς [φ. 123^ο-125^ο] ὡς [ἀντίφωνα] φαλλόμενα ἐν τῇ ἀγίᾳ πόλει Θεσσαλονίκῃ (βλ. ΠΙΝΑΚΑ 2)· καὶ στίς δύο περιπτώσεις τὸ κυρίως μέρος τους συνίσταται ἀπὸ τὰ ἴδια κείμενα ποὺ μνημονεύονται στὴν παραπάνω τυπικὴ διάταξη· ἐπιπλέον (καὶ παρὰ τὴν σὺν τῷ χρόνῳ παρατηρούμενη “ἐξέλιξις” τοῦ ἐν λόγῳ ποιήματος), τὰ ἴδια ἀντίφωνα ὄχι μόνον συνδέονται, σταθερά, μὲ τὴν ἐορτὴ τῆς Σύναξης τῶν Ἀσωμάτων, ἀλλὰ ἀποδίδονται (στὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν ἐντοπισθεισῶν μουσικῶν πηγῶν) καὶ στὸν μελοποιὸ Νικηφόρο τὸν Ἡθικό (τέλη τοῦ 13^{ου} αἰῶνα) (βλ. ΠΙΝΑΚΕΣ 3, 4). Αὐτό, ὅμως, ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει, κυρίως, ἐδῶ δὲν εἶναι ἡ ἱστορία τῶν συγκεκριμένων ἀντιφώνων –τὴν ὁποῖα ἔχω ἤδη σχολιάσει ἄλλοῦ [βλ. Χαλδαιάκη, Πολυέλεος, σσ. 373-385]– ἀλλὰ ἡ γενικότερη τακτικὴ ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴ μορφολογία τους· πρόκειται γιὰ τὴν τακτικὴ τῆς ἐπιβολῆς ἐξωψαλμικῶν ποιητικῶν κειμένων στοὺς ἐπὶ μέρους

Ἀχιλλεύς Γ. Χαλδαιάκης

στίχους ἑνὸς φαλμοῦ (μιὰ πράξη ποὺ ἐπισημαίνεται καὶ στὴν ἀρχικὴ μαρτυρία τοῦ Τυπικοῦ τῆς μονῆς Σίμωνος Πέτρας).

Πῶς νοεῖται αὐτὴ ἢ τακτικὴ; Προφανέστατα, ὡς διαδικασία προσθήκης ἢ παρεμβολῆς διάφορων ποιημάτων (τὸ περιεχόμενο τῶν ὁποίων σχετίζεται πάντοτε μὲ ἰδιαίτερο ἐορτολογικὸ θέμα) πάνω στὸ σύνολο ἢ σὲ ἐπιλεγμένους στίχους τυχόντος δαβιτικοῦ φαλμοῦ. Τὸ γεγονός ἐστὶν ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον καὶ ἔχει πολὺπλευρὴ (ἱστορικὴ, λειτουργικὴ, τυπικολογικὴ, ὕμνογραφικὴ, μουσικολογικὴ) σημασία. Πρὸς τὸ παρόν, πάντως, παραμένουν ἀναπάντητα (λόγω πενιχρότητας, ἢ ἀκόμη καὶ πλημμυλοῦς ἔρευνας, τῶν σχετικῶν πηγῶν) μιὰ σειρά ἀπὸ ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τὴ συγκεκριμένη τακτικὴ: γιὰ παράδειγμα: πότε πρωτοεπιχειρήθηκε καὶ ἀπὸ ποιὸν πρωτοεφαρμόσθηκε καὶ γιατί ἐπιβλήθηκε καὶ καθιερώθηκε αὐτὴ ἢ τακτικὴ, κατὰ τὴν ὁποία σταθερὰ καὶ δεδομένα στοιχεῖα τοῦ ρεπερτορίου τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ νυχθημέρου [: οἱ φαλμοί] “ἐμπλουτίζονται” μὲ τὴν προσθήκη καινοφανῶν (ἀρμόδιων γιὰ συγκεκριμένη ἐορτολογικὴ περίσταση) κειμένων; Βέβαια, ἢ ἀπάντηση στὸ τελευταῖο ἐρώτημα εἶναι, μᾶλλον, προφανής: τὰ αἴτια αὐτῆς τῆς τακτικῆς εἶναι, πρωτίστως, ἐορτολογικά· μὲ τὴν προσθήκη ὁποιοῦδήποτε ποιήματος πάνω σὲ ἓνα φαλμικὸ στίχο, ἓνα “ἐννοιολογικὰ οὐδέτερο” ποιητικὸ κείμενο [ἐν προκειμένῳ: οἱ φαλμοί] “μετατρέπεται” σὲ σύνθεση κατάλληλη γιὰ τὸν πανηγυρισμὸ συγκεκριμένης ἐορτῆς. Αὐτὸ τεκμαίρεται καὶ ἀπὸ τὴν παραπάνω μνημονευθεῖσα τυπικὴ διάταξη (γιὰ τὴν ἐορτὴ τῆς Σύναξης τῶν Ἀσωμάτων), ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ὕμνους [ἀρμόδιους] εἰς ἀντίφωνα Ἀσωμάτων, ὕμνους ποὺ εἶναι τριαδικὰ ἐγκώμια. Στὴν τελευταία μνεῖα [: ἐγκώμια] λανθάνει, ἐνδεχομένως, καὶ ἢ ἀπάντηση στὰ δύο προγενέστερα ἐρωτήματα: τὰ ἐγκώμια [ἢ μεγαλυνάρια, ἢ μακαριστάρια] εἶναι γνωστὰ στὴν ὕμνογραφικὴ ἔρευνα ποιητικὰ κείμενα, ἀναφερόμενα σὲ διάφορες ἐορτὲς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους [γνωστότερα εἶναι τὰ λεγόμενα *Μεγαλυνάρια* τοῦ *Ἐπιταφίου Θρήνου*, ἀλλὰ ὑπάρχουν ἀντίστοιχα (ἐνίοτε, μάλιστα, ἀρχαιότερα) ποιήματα καὶ γιὰ ποικίλες ἄλλες ἐορτὲς, ὅπως τῆς Θεοτόκου, τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, τοῦ Προδρόμου, ἢ διάφορων ἀγίων (ἀποστόλων, προφητῶν, ἱεραρχῶν, ὁσίων, μαρτύρων, ἀθλοφόρων, κ.λπ.)]· τὰ ἐγκώμια, ἐπίσης, εἶναι ποιήματα ποὺ παρεισάγονται στὴ λατρεία μέσῳ τοῦ ἀμώμου [φαλμὸς ριγ], σὲ σύνδεση μὲ τοὺς στίχους τοῦ ὁποίου φάλλονται (μάλιστα δὲ σὲ ἀνάπτυξη τριῶν στάσεων). Αὐτὴ ἢ διαδικασία ποίησης καὶ εἰσαγωγῆς τῶν ἐγκωμίων στὴ λατρεία εἶναι, προφανῶς, ἴδια μὲ τὴν ἀντίστοιχη περίπτωση τῶν μνημονευόμενων ἐδῶ τριαδικῶν ἐγκωμίων τῶν εἰς τὴν Σύναξιν τῶν Ἀσωμάτων φαλλομένων ἀντιφώνων ἢ μὲ τὴ γενικότερη τακτικὴ ἐπιβολῆς ἐξωφαλμικῶν ποιητικῶν

Η επίβολή έξωψαλμικῶν ποιητικῶν κειμένων στὸν ψαλμὸ τοῦ πολυελέου

κειμένων στὸν ψαλμὸ τοῦ πολυελέου· σὲ κάθε περίπτωση προϋφίσταται (καὶ φάλλεται σὲ συγκεκριμένο μέρος τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὄρθρου) ἓνας ψαλμὸς (ὁ ἄμωμος ἢ ὁ πολυελέος ἢ κάποιο ἀντίφωνο), στὸν ὁποῖο, καθ' ὁρισμένες μεγάλες ἐορτές, προστίθενται (ἐμβόλιμα στοὺς στίχους του) νέα ποιητικὰ κείμενα, προκειμένου νὰ πανηγυριστεῖ ἰδιαίτερα τὸ ἀγόμενο ἐορτολογικὸ γεγονός. Ἡ ὕμνογραφικὴ ἔρευνα δὲν ἔχει, δυστυχῶς, καταλήξει σὲ κάποιο ἀσφαλές (καὶ γενικὰ ἀποδεκτὸ) συμπέρασμα ὡς πρὸς τὸν χρόνο δημιουργίας καὶ εἰσαγωγῆς στὴ λατρεία ἢ ὡς πρὸς τὴν ταυτότητα τοῦ εὑρετῆ τοῦ εἴδους τῶν ἐγκωμίων. Οἱ ὡς τώρα ἐπικρατέστερες ἀπόψεις προσδιορίζουν μὲν τὴ σύνθεσή τους στοὺς πρώιμους παλαιολόγειους χρόνους, ἐγχρονίζουν δὲ τὴν εἰσαγωγή τους στὴ λατρεία πρὸ τοῦ 14^{ου} αἰώνα· τὸ ζήτημα τῆς πατρότητας τῶν ἐγκωμίων (παρ' ὅτι ἤδη γνωρίζουμε ἀρχετοὺς ποιητῆς-μιμητῆς τοῦ εἴδους) παραμένει σκοτεινὸ. Ἡ μουσικολογικὴ ἔρευνα, πάνω στὴν παράλληλη περίπτωση τῶν ἐπιβαλλόμενων σὲ διάφορες παπαδικὲς συνθέσεις ἐξωψαλμικῶν ποιητικῶν κειμένων, προσφέρει ἀντίστοιχα δεδομένα. Παραδόξως, ὅμως, οἱ δύο περιπτώσεις (δηλαδή, τόσο τὰ γνωστὰ στὴν ὕμνογραφία ἐγκώμια ὅσο καὶ τὰ γνωστὰ στὴ μουσικολογία ἐξωψαλμικὰ ποιητικὰ κείμενα) δὲν ἔχουν πρὸς τὸ παρὸν (καὶ ἀπ' ὅσο, τουλάχιστον, γνωρίζω) συνδυαστεῖ. Ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ πεποίθησή μου ὅτι ἐὰν συσχετισθοῦν (καί, βέβαια, διευρυνθοῦν) τὰ ἐρευνητικὰ δεδομένα ἀμφοτέρων τῶν περιπτώσεων θὰ ἐνισχυθοῦν σοβαρὰ οἱ πιθανότητες ἀνεύρεσης περαιτέρω χρήσιμων λεπτομερειῶν ἐπὶ τοῦ θέματος· τότε μπορεῖ καὶ νὰ ἀπαντηθοῦν τὰ ἐπισημανθέντα, ἀναπάντητα ὡς τώρα, ἐρωτήματα.

* * *

Ὡς μικρὴ συμβολὴ πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση θὰ συμπυκνώσω στὴν παρούσα μελέτη τὰ δεδομένα τῆς μουσικολογικῆς ἔρευνας γύρω ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἐπιβαλλόμενα ἐξωψαλμικὰ ποιητικὰ κείμενα. Τὸ φαινόμενο τῆς ἐπίβολῆς ποιητικῶν κειμένων πάνω σὲ προϋπάρχοντα ψαλμὸ διαφοροποιεῖται, ὅπως εἶναι προφανές, ἀπὸ τὴ λοιπὴ ἀνεξάρτητη ὕμνογραφικὴ παραγωγή (ὅπως αὐτὴ εἶναι, γιὰ παράδειγμα, γνωστὴ ἀπὸ τὴ λεγόμενη δεκαπεντασύλλαβη ὕμνογραφία)· στίς παραδεδομένες παπαδικὲς συνθέσεις (ποὺ ἐξ ὁρισμοῦ στοιχειοθετοῦνται ἀπὸ μελοποιημένους ψαλμούς) τὸ ἐν λόγω φαινόμενο ἐντοπίζεται κυρίως στίς περιπτώσεις τῶν λεγόμενων ἀνοιξανταρίων καὶ τῆς εὐρύτερης ἐνότητος τοῦ πολυελέου. Ἐδῶ θὰ μὲ ἀπασχολήσει μόνον ἡ περίπτωση τοῦ πολυελέου, μὲ βάση τὴν ὁποία θὰ προχωρήσω στὴ συνέχεια σὲ μιὰ συνοπτικὴ ἱστορικὴ ἐπισκόπηση τοῦ γεγονότος αὐτῆς τῆς ἐπίβολῆς. Ἡ σφαιρικὴ διερεύνηση τοῦ θέματος προϋποθέτει, βέβαια, ἀνάλυση καὶ ἄλλων (σχετικῶν μὲ αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τὰ ἐπιβαλλόμενα ποιητικὰ κείμενα) ἐνδιαφερόντων θεμάτων (ὅπως,

Άχιλλεύς Γ. Χαλδαιάκης

ένδεικτικά, τῶν ζητημάτων τῶν πηγῶν καὶ τῶν ἐξαρτήσεών τους, τοῦ ποιητικοῦ περιεχομένου τους, τῆς θεματολογίας τους, τῆς μετρικῆς μορφῆς τους, τῆς ὅποιας ποιητικῆς πρωτοτυπίας ἢ κοινοτυπίας τους, κ.λπ.), ἀλλὰ καὶ μιὰ διεξοδικότερη μουσικολογικὴ ἀποτίμηση τῆς συγκεκριμένη τακτικῆς κατ' ἀνάγκην, ὅμως (λόγω τῆς περιορισμένης ἔκτασης τοῦ παρόντος μελετήματος), ὅλα αὐτὰ τὰ θέματα θὰ παραμείνουν ἐδῶ ἀσχολίαστα.

* * *

Ἡ συνολικὴ ἱστορία τῆς ἐπιβολῆς ἐξωφθαλμικῶν ποιητικῶν κειμένων στὸν ψαλμὸ τοῦ πολυελέου (ὅπως, τουλάχιστον, μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴν ὡς τώρα σχετικὴ ἔρευνα) εἶναι δυνατὸν νὰ συνοψιστεῖ σὲ ἓνα γενικὸ πλάνο, ποὺ –ἀπὸ κάθε ἄποψη– θὰ περιλαμβάνει τρία κεφαλαιώδη στοιχεῖα· ἐνδεικτικά:

- ἀπὸ ἄποψη εἴδους: ἀντίφωνα – πολυέλεος – ἐκλογές
- ἀπὸ ἄποψη μορφολογίας: σύνολο ἐκλεγμένων στίχων διάφορων ψαλμῶν – μέρος ἐνὸς πλήρους ψαλμοῦ – σύνολο ἐκλεγμένων στίχων ἐνὸς ψαλμοῦ
- ἀπὸ ἄποψη μελοποιῶν: Νικηφόρος Ἡθικός – Ἰωάννης Κουκουζέλης – Πέτρος Μπερεκέτης
- ἀπὸ ἄποψη γεωγραφικοῦ ἐντοπισμοῦ: Λάτρος – Θεσσαλονίκη – Κωνσταντινούπολη
- ἀπὸ ἄποψη ἐορτολογικῆς χροιάς: ἀγγελολογικὴ – πολυθεματικὴ – θεοτοκία.

Ἐξηγοῦμαι εἰδικότερα:

1

Ἡ ἐν λόγῳ τακτικὴ φανερῶνεται στὰ γνωστὰ μουσικὰ χειρόγραφα ἀπὸ τὸν 14^ο αἰῶνα καὶ ἐξῆς, ὀλοκληρωμένη ὅμως καὶ ἤδη διαμορφωμένη. Ἀξιολογώντας, πάντως, ὅσες σχετικὲς μαρτυρίες ἐντοπίζονται στὴ χειρόγραφη παράδοση, εἶναι δυνατὸν νὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ μιὰν πρώτη ἱεράρχησή της. Σύμφωνα μὲ αὐτήν, ἡ συγκεκριμένη τεχνικὴ φαίνεται νὰ σχετίζεται, παράλληλα, τόσο μὲ τὸ εἶδος τοῦ πολυελέου (εἰδικότερα μὲ τὴν πρώτη στάση τοῦ λεγόμενου Λατρινοῦ πολυελέου) ὅσο καὶ μὲ τὸ ἀντίστοιχο εἶδος τῶν ἀντιφῶνων (εἰδικότερα μὲ τὰ φαλλόμενα κατὰ τὴ Σύναξη τῶν Ἀσωμάτων ἀντίφωνα). Τὰ ἐλλιπῆ καὶ (σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις) συγκεκριμένα χρονολογικὰ δεδομένα ποὺ διαθέτουμε δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἐξαγωγή κάποιου ἀσφαλοῦς συμπεράσματος ὡς πρὸς τὴν ἀρχαιότητα ἀμφότερων τῶν συνθέσεων· μὲ ἄλλα λόγια, δὲν γνωρίζουμε ποιά

Ἡ ἐπιβολὴ ἐξωψαλμικῶν ποιητικῶν κειμένων στὸν ψαλμὸ τοῦ πολυελέου

περίπτωση προηγείται καὶ ποιὰ ἔπεται (καὶ ἄρα σὲ ποιὰν πρωτοεφαρμόσθηκε ἢ ἐξεταζόμενη τακτική). Ὁ λεγόμενος Λατρινὸς πολυέλεος ἔλκει μὲν τὴν καταγωγὴν του ἀπὸ τῆ μικρασιατικῆ μοναστικῆ πολιτεία τοῦ Λάτρου (ποὺ ἀκμάζει κατὰ τοὺς 10^ο-13^ο αἰῶνες), σταδιακὰ ὅμως (ἀπὸ τὸν 14^ο αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν) συνδέεται μὲ τὴ μουσικὴ παράδοση τῆς Κωνσταντινούπολης (ἀλλὰ καὶ ὅλου τοῦ κόσμου, ὅπως χαρακτηριστικὰ σημειώνεται στὰ χειρόγραφα) [πρβλ. σχετικὰ Χαλδαιάκη, Πολυέλεος, σσ. 682-701]. Στὰ ἀντίφωνα στὴ Σύναξι τῶν Ἀσωμάτων ἀπηχεῖται κάποια παλαιὰ μουσικὴ παράδοση (μέσω στίχων ποὺ παραδίδονται ἀνωνύμως), ἀλλὰ πολὺ νωρὶς ἢ σύνθεση σχετίζεται (ὅπως προσημειώθηκε) μὲ τὸν μελοποιὸ Νικηφόρο τὸν Ἡθικὸ (ὁ χρόνος δράσης τοῦ ὁποῖου προσδιορίζεται κατὰ τὰ τέλη τοῦ 13^{ου} μὲ ἀρχὴς τοῦ 14^{ου} αἰῶνα) καὶ μὲ τὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης. Μεταξὺ τῶν δύο περιπτώσεων παρατηρεῖται μιὰ ἀξιοσημείωτη διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν τακτικὴ ἐπιβολῆς ἐξωψαλμικῶν ποιητικῶν κειμένων. Στὸν Λατρινὸ πολυέλεο διαπιστώνεται μιὰ περιστασιακὴ ἐνεργοποίησι αὐτῆς τῆς τακτικῆς, σὲ ὀρισμένους μόνον στίχους τῆς ὅλης σύνθεσης (ποὺ ἀναπτύσσεται πάνω στὸν 134^ο ψαλμὸ)· ἐπιπλέον, τὰ ἐπιβαλλόμενα ἐξωψαλμικὰ κείμενα εἶναι ἐξαιρετικὰ συνοπτικὰ καὶ περιορίζονται, συνήθως, εἴτε σὲ μιὰν ἀνάπλαση τοῦ γνωστοῦ δαβιτικῶ χωρίου [ψαλμὸς 46^{ος}, στίχοι 7-8] «ψάλατε συνετῶς τῷ Θεῷ ἡμῶν» [ἢ συνηθέστερη ἐκδοχὴ αὐτῶν τῶν ἐπιβαλλόμενων κειμένων εἶναι: ἄσατε, ψάλατε συνετῶς, τῷ Θεῷ ἡμῶν], εἴτε σὲ ἄλλες –ἐπίσης βραχείες– τριαδολογικὲς, κυρίως, ἀναφορές [γιὰ παράδειγμα: αἰνεῖτε, ὑμνεῖτε, δοξολογεῖτε, τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν ἡμῶν· ἢ ὕμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, βασιλεῦ ἄγιε, δόξα σοι, σὺν υἱῷ καὶ πνεύματι]. Ἀντίθετα, στὰ ἀντίφωνα τῶν Ἀσωμάτων ἡ ἴδια τακτικὴ ὀργανώνεται πιὸ συστηματικὰ· ἀπαντοῦν ἐκεῖ ἐκτενέστερα (τὰ παραπάνω μνημονευθέντα καὶ ἄλλα ὁμοειδῆ) ποιητικὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα (ἐκλαμβάνοντας πλέον συγκεκριμένη ἐορτολογικὴ χροιά) ἐπιβάλλονται ὅχι σὲ μέρος ἑνὸς πλήρους ψαλμοῦ ἀλλὰ στὸ σύνολο ἐπιλεγμένων (μάλιστα δὲ ἀπὸ διάφορους δαβιτικῶς ψαλμοῦς) στίχων. Δηλαδή, ἡ περίπτωσι τῶν ἀντιφώνων τῶν Ἀσωμάτων μοιάζει (ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκτίμησι τοῦ πράγματος) σὰν κάποια (εἰδολογικὰ, ἐορτολογικὰ καὶ μορφολογικὰ) πιὸ ἐξειδικευμένη (πλήρη καὶ τέλεια) ἐφαρμογὴ μιᾶς τακτικῆς ποὺ (σὰν πρωτογενῆς ιδέα) ἀπαντᾷ περιστασιακὰ στὸν ψαλμὸ τοῦ Λατρινοῦ πολυελέου· ἂν, ἐπιπλέον, γίνουσι ἀποδεκτὰ δύο δεδομένα: πρῶτον, ὅτι ὁ Λατρινὸς πολυέλεος ἀπηχεῖ μουσικὴ παράδοσι προγενέστερη τοῦ 13^{ου} αἰῶνα· καὶ δεῦτερον, ὅτι στὴν τελικὴ διαμόρφωσι τῶν ἀντιφώνων τῶν Ἀσωμάτων παρεμβαίνει καθοριστικὰ ὁ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 13^{ου} αἰῶνα δραστηριοποιούμενος μελοποιὸς Νικηφόρος ὁ Ἡθικός (γεγονός, ἄλλωστε, ποὺ ἀποτυπώνεται ξεκάθαρα στὴ χειρόγραφη παράδοσι), τότε ἔχουμε ἓνα πρῶτο ἐνδεικτικὸ (καὶ πάντα ὑποθετικὸ) διάγραμμα τῆς ἱστορίας τῆς συγκεκριμένης τακτικῆς.

2

Ἡ ἀπήχηση καὶ συνεπῶς ἡ διεύρυνση κάθε μιᾶς ἀπὸ τὶς παραπάνω περιπτώσεις εἶναι παραδόξως, ἀντιστρόφως ἀνάλογη. Ἐνῶ, δηλαδή, θὰ περιμέναμε ἡ τακτικὴ τῆς ἐπιβολῆς ἐξωφθαλμικῶν ποιητικῶν κειμένων νὰ εὐδοκιμήσει καὶ νὰ ἀνθήσει στὸ πλαίσιο τῶν λεγόμενων ἀντιφώνων, αὐτὸ συνέβη – ἀντίθετα – στὸν ψαλμὸ τοῦ πολυελέου. Τοῦτο ὀφείλεται, ἀναντίρρητα, στὴ σχετικὴ δραστηριότητα τοῦ περιήγητου μελοποιῦ Ἰωάννη τοῦ Κουκουζέλη, ὁ ὁποῖος ἔδωσε στὴ συγκεκριμένη τακτικὴ μιὰν ἄλλη (ἐξαιρετικὰ εὐρεία) διάσταση. Ὁ Κουκουζέλης διαμόρφωσε μιὰν ἐνότητα ἐορτικῶν ἁσματικῶν ἀλλαγμάτων, ἡ ὁποία “κατέλαβε” (ἀπὸ τὸν 14^ο αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν) περίοπτη θέση στὸν οἰκτεῖο τόπο τοῦ λεγόμενου Λατρινοῦ πολυελέου. Αὐτὴ ἡ ἐνότητα ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐκτενῆ ποιήματα, ἀναφερόμενα σὲ βασικότερες ἐορτολογικὲς περιστάσεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους (βλ. ΠΙΝΑΚΑ 5), καὶ διαδόθηκε κατὰ κόρον ὡς τὰ τέλη τοῦ 18^{ου} αἰῶνα. Οὐσιαστικά, ἐπρόκειτο γιὰ τὴν “ἀπάντησιν” τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ εἰδικότερα τοῦ Ἰωάννη Κουκουζέλη στὴ “Θεσσαλονικαία” τακτικὴ τοῦ Νικηφόρου Ἡθικοῦ: εἶναι προφανές ὅτι μὲσω τῆς ἐν λόγῳ ἐνότητας ὁ Κουκουζέλης “ἀναμόρφωσε” τὸ ἐγγείρημα τοῦ Ἡθικοῦ, ἀφ’ ἐνὸς μὲν μεταφέροντας τὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὰ (φαλλόμενα στὴν Θεσσαλονικὴ) ἀντίφωνα στὸν (φαλλόμενον στὴν Κωνσταντινούπολιν) Λατρινὸ πολυελεο, ἀφ’ ἑτέρου δὲ στρέφοντας τὴ θεματολογία τῶν ἐπιβαλλόμενων κειμένων ἀπὸ τὸ μονοειδές (ἀγγελολογικὸ) σὲ ἓνα πολυθεματικὸ περιεχόμενο. Ὅπως καὶ παλαιότερα παρατήρησα [βλ. Χαλδαιάκη Πολυέλεος, σ. 558], «δὲν ἀποτελεῖ ὑπερβολὴ ὅτι τὸ σχετικὸ ἔργο τοῦ Κουκουζέλη συνδέθηκε σχεδὸν ἀποκλειστικὰ (κατὰ τοὺς ὕστερους βυζαντινοὺς χρόνους ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴ μεταβυζαντινὴ περίοδο) μὲ τὴν ἐξεταζόμενη τακτικὴ, ἐπηρεάζοντας ταυτόχρονα καθοριστικὰ τοὺς μεταγενέστερους μελουργούς». Ἔτσι, ἐνῶ στὴν ἐνότητα τῶν ἀντιφώνων ἡ μόνη ἀντίστοιχη ἐφαρμογὴ τῆς τακτικῆς ἐπιβολῆς ἐξωφθαλμικῶν ποιητικῶν κειμένων ἐντοπίζεται σὲ ὀλιγάριθμους στίχους δύο μόνον (φαλλομένων εἰς τὰς ἐορτὰς τῆς Θεοτόκου) σχετικῶν συνθέσεων [πρβλ. Χαλδαιάκη Πολυέλεος, σσ. 316-320], στὴν ἐνότητα τοῦ πολυελέου ἡ ἴδια τακτικὴ συνεχίζεται ἐπάξια (καὶ μὲ λαμπρὰ, ἐνίοτε, δείγματα) ἀπὸ σύγχρονους (π.χ. τὸν Ξένο Κορώνη) καὶ κυρίως ἀπὸ μεταγενέστερους τοῦ Κουκουζέλη μελοποιούς στὴν τελευταία παράμετρο ἡ σχετικὴ δημιουργία διαχωρίζεται, χρονικὰ καὶ γεωγραφικὰ, σὲ δύο σταθμούς [πρβλ. Χαλδαιάκη Πολυέλεος, σσ. 561-577]: κατὰ τὸν 15^ο-17^ο αἰῶνα στὴν Κρήτη (μὲ ἐκπροσώπους τοὺς: Ἰωάννη Πλουσιαδηνό,¹ Βενέδικτο Ἐπισκοπόπουλο, Ἰγνάτιο

¹ Ἀναφέρομαι ἐδῶ στὸν πολυελεο Δούλοι, Κύριον τοῦ Ἰωάννου (καὶ μετέπειτα –ὡς ἐπισκόπου Μεθώνης– Ἰωσήφ) Πλουσιαδηνοῦ, σύνθεσις ποὺ δὲν ἀποδελώνεται στὴν ἡμετέρα διατριβή καθ’ ὅτι ἐπισημάνθηκε μεταγενέστερα [μέσω τῆς ἀνακοίνωσης τοῦ Bjarne Schartau, “Observations on the transmission of the oeuvre of Joannes (and Georgios) Plousiadenos”, στὸ μουσικολογικὸ συμπόσιο *Tradition and Innovation in Late and post-Byzantine Chant* (Hemen Castle, The Netherlands,

Ἡ ἐπιβολὴ ἐξωψαλμικῶν ποιητικῶν κεμένων στὸν ψαλμὸ τοῦ πολυελέου

Φριέλο, Ἀναστάσιο Τρυγώνη) καὶ κατὰ τὸν 17^ο-18^ο αἰῶνα στὴν Κωνσταντινούπολη (μὲ ἐκπροσώπους τοὺς: Παναγιώτη Χρυσάφη, Μπαλάση ἱερέα, Πέτρο Μπερεκέτη).

3

Ὁ Πέτρος Μπερεκέτης δὲν εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον ὁ τελευταῖος μελοποιὸς ποὺ ἐφάρμοσε τὴν ἐν λόγῳ τακτικὴν σὲ σύνθεση πολυελέου [πρβλ. Χαλδαϊκῆ, Πολυελεος, σσ. 788-798], ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ αὐτὸς ποὺ ἐξασφάλισε τὴν “ἐπιβίωσή” της ὡς σήμερα (μάλιστα δὲ κατὰ μιὰ περίοδο ὅπου ὅλες οἱ ἐνδείξεις συνηγοροῦσαν πῶς

7-10 April 2005) ὑπὸ δημοσίευση στὰ Πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου]. Ὁ πολυελεος ἀνθολογεῖται στὸν αὐτόγραφο τοῦ Πλουσιαδηνοῦ κώδικα Σινᾶ 1547, φφ. 97-104, ὑπὸ τὴν ἐξῆς ἀναγραφὴ Πολυελεος, ψαλλόμενος ἐν ταῖς κατὰ τόπον ἀγίας ἐκκλησίαις, ποιῆμα Ἰωσήφ ἐπισκόπου Μεθώνης τοῦ Πλουσιαδηνοῦ· ἦχος ᾠδούλοι, Κύριον. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δέκα καὶ ὀκτὼ στίχους [Δούλοι, Κύριον – Αἰνεῖτε τὸν Κύριον – Ὅτι τὸν Ἰακώβ – Ὅτι ἐγὼ ἐγνώκα – Πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησεν – Ἐν ταῖς θαλάσσαις καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἀβύσσοις – Ἄστραπὸς εἰς ὑπερὸν ἐποίησεν – Ὅς ἐπάταξε τὰ πρωτότοκα Αἰγύπτου – Ἐξαπέστειλε σημεῖα καὶ τέρατα – Ὅς ἐπάταξεν ἔθνη πολλὰ – Τὸν Σηὼν βασιλέα τῶν Ἀμορραίων – Καὶ πάσας τὰς βασιλείας Χαναάν – Κληρονομίαν Ἰσραὴλ λαῶ αὐτοῦ – Καὶ τὸ μνημόσυνόν σου εἰς γενεάν καὶ γενεάν – Καὶ ἐπὶ τοῖς δούλοις αὐτοῦ παρακληθήσεται – Στόμα ἔχουσι καὶ οὐ λαλήσουσιν – Ὁφθαλμοὺς ἔχουσι καὶ οὐκ ὄφονται – Στόμα ἔχουσι καὶ οὐ λαλήσουσιν]· ἤδη ἀπὸ τὸν τρίτο στίχο καὶ ἐφ’ ἐξῆς τὸ μέλος τοῦ ποιήματος παρουσιάζεται πλατὺ καὶ μελισματικό, μὲ συνεχεῖς ἐπαναλήψεις τόσο τῶν λέξεων τοῦ ψαλμικοῦ κεμένου ὅσο καὶ τοῦ καταληκτικοῦ ἐφυμνίου ἀλληλοῦια, μὲ χρῆση τῶν γνωστῶν παρακελευσματικῶν προσταγῶν λέγε καὶ πάλιν, καθὼς καὶ μὲ παρεμβολὴς βραχυτέρων ἢ ἐκτενέστερων κατὰ περίπτωσιν κρατημάτων· πλήρης ὁ πολυελεος εἶναι σαφῶς ἓνα ἐξοχο δεῖγμα καλοφωνικῆς μελικῆς μεταχείρισης, γεγονός ποὺ ὑπογραμμίζεται εὐγλωττα μὲσω τοῦ τελευταίου στίχου τῆς σύνθεσης [φφ. 103^ο-104^ο: Στόμα ἔχουσι], ὁ ὁποῖος (παρότι ἀνθολογεῖται ὑπὸ τὴν ἀπλὴ ἀναγραφὴ Τοῦ αὐτοῦ· [ἦχος] πλ. ᾠδ.) ἀποτελεῖ μιὰ τυπικὴ ἐκδοχὴ τῶν λεγόμενων καλοφωνικῶν στίχων τοῦ πολυελέου. Ἐξωψαλμικὰ ποιητικὰ κείμενα (τὰ ἴδια ποὺ χρησιμοποιοῦ ἀργότερα –καὶ στοὺς ἴδιους ἐπίσης στίχους– ὁ Βενέδικτος Ἐπισκοπὸς Πάυλος σὲ ὁμοειδῆ σύνθεσή του [βλ. Χαλδαϊκῆ, Πολυελεος, σ. 562]) ἐπιβάλλονται μόνον σὲ δύο στίχους τοῦ ποιήματος (τοὺς δύο πρὸ τοῦ τελευταίου), ἀναλυτικότερα ὡς ἀκολούθως:

ᾠσματικόν, τοῦ αὐτοῦ· [ἦχος] πλ. ᾠδ.

- Στόμα ἔχουσι καὶ οὐ λαλήσουσιν
Αἱ νοεραὶ δυνάμεις βοῶσιν ἐν ὑψίστοις,
Θεῶ τῶ ἐν Τριάδι· δόξα,
καὶ ἡμεῖς ἐπάδωμεν· ἀλληλοῦια

[Σινᾶ 1547, φ. 102^ο]

ᾠσματικόν, τοῦ αὐτοῦ· [ἦχος] πλ. ᾠδ.

- Ὁφθαλμοὺς ἔχουσι καὶ οὐκ ὄφονται
Σέ, Τριάς, δοξάζομεν, ὕμνολογοῦμεν καὶ λατρεύομεν,
σὺν τοῖς ἄλλοις, οἱ ἐνυλοὶ, ἀκαταπαύστως λέγοντες,
εἰς τοὺς αἰῶνας δόξα σοι, τῶ Θεῶ ἡμῶν

[Σινᾶ 1547, φ. 103^ο]

Πλήρη τὴ συγκεκριμένη (καὶ πολὺ ἐνδιαφέρουσα) σύνθεση Ἰωάννου τοῦ Πλουσιαδηνοῦ ἐπιφυλάσσομαι νὰ σχολιάσω, διεξοδικότερα, σὲ ἰδιαίτερο μουσικολογικὸ μελέτημα.

Ἀχιλλεύς Γ. Χαλδαιάκης

ὁδηγεῖτο στὴ λήθη) τὸ συγκεκριμένο, σπουδαῖο, ἐπίτευγμα κατορθώθηκε μέσω ἐνὸς εὐφυοῦς “τεχνάσματος”, ὁμοειδοῦς καὶ ἐφάμιλλου τοῦ κατὰ τὸν 14^ο αἰῶνα ἀντίστοιχου ἐγχειρήματος τοῦ Κουκουζέλη: ὁ Μπερεκέτης διαμόρφωσε (κατὰ τὶς ἀρχές τοῦ 18^{ου} αἰῶνα) τὴ δομὴ τῆς γνωστῆς (ψαλλόμενης πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου) ἐκλογῆς *Λόγον ἀγαθόν* [βλ. σχετικά Χαλδαιάκη, Πολυέλεος, σσ. 328-332], ὄχι μόνον μὲ τὴν ἐπιλογὴ συγκεκριμένων στίχων ἀπὸ τὸν 44^ο ψαλμό, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ποίηση (ἀρμόδιων πρὸς τοῦτο) ἐξωψαλμικῶν ποιητικῶν κειμένων, ἐπιβαλλόμενων στὸ τέλος καθενὸς στίχου (βλ. ΠΙΝΑΚΑ 6): μὲ βάση τὸ μοτίβο αὐτῆς τῆς σύνθεσης ποιοῦνται ὡς σήμερα πολυάριθμες ἄλλες ὁμοειδεῖς ἐκλογές, ἀφιερωμένες σὲ διάφορες ἐορτολογικὲς περιστάσεις. Οὐσιαστικά, ὁ Μπερεκέτης “ἐπανέφερε” τὰ δεδομένα τῆς τακτικῆς ἐπιβολῆς ἐξωψαλμικῶν ποιητικῶν κειμένων στὴν πρὸ τοῦ 14^{ου} αἰῶνα (καὶ τῆς σχετικῆς “παρέμβασης” τοῦ Κουκουζέλη) κατάστασι: μὲ ἄλλα λόγια, “μετατόπισε” τὴν ἐφαρμογὴ τῆς τακτικῆς ἀπὸ τὸν πολυέλεο στὰ ἀντίφωνα καὶ πάλι (ποῦ τώρα, λόγω τῆς ἐπιλογῆς συγκεκριμένων στίχων ἀπὸ ἓνα ψαλμό, ὀνομάσθηκαν ἐκλογές) καὶ περιορίσε τὸ περιεχόμενο τῶν ἐπιβαλλόμενων κειμένων ὥστε νὰ ἀναφέρονται σὲ συγκεκριμένο καὶ πάλι ἐορτολογικὸ θέμα (στὴ δική του, εἰδικότερα, σύνθεσι στὴν Θεοτόκο). Ὁ τρόπος ποῦ ἡ ἐν λόγω σύνθεσι τοῦ Μπερεκέτη περιγράφεται, στὰ μουσικὰ χειρόγραφα εἶναι εὐγλωττος: οἱ χρησιμοποιούμενοι σχετικοὶ χαρακτηρισμοὶ συνδέουν τὸ παρὸν ποίημα τόσο μὲ τὰ γνωστὰ ἀπὸ τὴ μουσικολογικὴ ἔρευνα **ἀντίφωνα** [βλ. π.χ. Δοχειαρίου 407, φ. 280^ο: *Ἀντίφωνα, ψαλλόμενα εἰς δόξαν τῆς Θεοτόκου, ποίημα κῦρ Πέτρου Μπερεκέτη· ἤχος δ' Λόγον ἀγαθόν*], ὅσο –καὶ αὐτὸ εἶναι ἓνα ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον στοιχεῖο– καὶ μὲ τὰ γνωστὰ ἀπὸ τὴν ὑμνογραφικὴ ἔρευνα **ἐγκώμια** [βλ. π.χ. Γρηγορίου 19, φ. 125^ο: *Ἐγκώμια [...] Πέτρου Μπερεκέτου· ἤχος δ' Λόγον ἀγαθόν* ἢ τὸν αὐτόγραφο Γρηγορίου τοῦ πρωτοφάλτου κώδικα ΜΠΤ 744, φ. 61^ο: *Στίχοι ἐκ τοῦ μδ' ψαλμοῦ, μετ' ἐγκωμίων τῆς Θεοτόκου ἠνωμένοι, οἷτινες φάλλονται ἀντὶ πολυελέου εἰς τὰς ἐορτάς τῆς Θεοτόκου· ἤχος δ' Δι Λόγον ἀγαθόν*].

* * *

Εἶναι, λοιπόν, πασιφανὲς ὅτι τὰ (ἀξιολογούμενα, ἐν προκειμένῳ, ἀπὸ τὴν περίπτωσι τοῦ ψαλμοῦ τοῦ πολυελέου) δεδομένα τῆς μουσικολογικῆς ἔρευνας γιὰ τὴν τακτικὴ τῆς ἐπιβολῆς ἐξωψαλμικῶν ποιητικῶν κειμένων (συνεπικουρούμενα καὶ ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες μαρτυρίες τῶν Τυπικῶν) περιστρέφονται γύρω ἀπὸ τοὺς ἐξ ἀρχῆς σχολιασθέντες δύο ὅρους: **ἀντίφωνα** – **ἐγκώμια**. Ἀπομένει τώρα νὰ προσκομιστεῖ καὶ ἡ τεκμηριωμένη μαρτυρία τῆς ὑμνογραφικῆς ἔρευνας...

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Dmitrievckij III, σ. 333:

«...Εἶτα ὁ πολυελέος, μετὰ δὲ τὸν πολυελεον ἀντίφωνον τῆς ἐκλογῆς, ψαλμὸς ργ´· Εὐλόγει, ἡ ψυχὴ μου, τὸν Κύριον, Κύριε, ὁ Θεός μου· ψάλλομεν δὲ εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ τὰ ἐγκώμια τὰ τριαδικά, ἅπερ εἰσὶ ταῦτα ὕμνοι εἰς ἀντίφωνα Ἀσωμάτων·

- Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις, *δὶς*.
- Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος εἶ, ὁ Θεός, παντοκράτορ, *δὶς*.
- Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ, *δὶς* (ἅπερ λέγονται ἐκ δευτέρου).
- 1. Δεῦτε, πάντες, ἄσμα μέλφωμεν, Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν· ἀλληλούια.
- 2. Σοί, τῷ πάντων ποιητῇ, πρέπει αἶνος, ὕμνος, πρέπει δόξα καὶ μεγαλωσύνη, εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.
- 3. Σοί, τῇ τριφύτῳ Τριάδι, πρέπει τρισάγιος ὕμνος· ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης σου, Κύριε.
- 4. Ἄγγελιο ἀνύμουν τὸ δόξα ἐν ὑψίστοις, ἡμεῖς δὲ σοι βοῶμεν, δόξα σοι, Χριστέ, ἡ σωτηρία πάντων, δόξα σοι.
- 5. Ἀρχάγγελοι, ἄγγελοι, θρόνοι, κυριότητες, τὰ Χερουβιμ καὶ Σεραφίμ, δοξάσατε τὸν Κύριον, λέγοντες· ἀλληλούια.
- Δόξα, Αἴνεσιν τρισάγιον, ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων, Χριστέ Σωτήρ, βοῶσα, δόξα σοι, Χριστέ, ἡ σωτηρία πάντων, δόξα σοι.
- Καὶ (νῦν), Δεῦτε, τῇ πανάγῳ, βοήσωμεν συμφώνως, φωνὴν τὴν τοῦ ἀγγέλου, χαῖρε, εὐλογημένη καὶ μόνη, χαῖρε, χαρὰς ἡ πρόξενος.

Πληρουμένων δὲ τῶν ἀντιφώνων, κάθισμα καὶ ἀνάγνωσις...»

Πρβλ. Dmitrievckij III, σ. 341, ὅπου μεταφέρεται παρόμοια μαρτυρία ἀπὸ ἄλλο – καταγεγραμμένο (κατὰ τὸ ἔτος 1573) στὸν ὑπ’ ἀριθμὸν 388 παρισινὸ κώδικα (βλ. Omont I, σ. 40)– Τυπικὸ [: «...ἀντίφωνον τῆς ἐκλογῆς ψαλμὸς ργ´· Εὐλόγει, ἡ ψυχὴ μου. Ψάλλομεν δὲ εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ τὰ ἐγκώμια, τὰ τριαδικά, ἅπερ εἰσὶ ταῦτα ὕμνοι εἰς ἀντίφωνα Ἀσωμάτων· Δόξα ἐν ὑψίστοις. Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος εἶ, Θεὸ παντοκράτορ, *δὶς*. Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ, *δὶς*. Ἔτερα, ἅπερ λέγονται ἐκ δευτέρου· Δεῦτε, πάντες, ἄσμα μέλφωμεν, Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν· ἀλληλούια. Σοί, τῷ πάντων ποιητῇ, πρέπει αἶνος, ὕμνος κ.τ.λ.»]· πέρα τῆς ὁμοιότητος τῆς ἐν προκειμένῳ σχολιαζόμενης μαρτυρίας, τὸ ἐν λόγῳ Τυπικῷ φαίνεται ὅτι φέρει καὶ περαιτέρω “ἐξαρθήσεις” ἀπὸ τὸ παραπάνω μνημονευόμενον (καὶ καταγεγραμμένο πέντε ἔτη προγενέστερα) τῆς μονῆς Σίμωνος Πέτρας, ὅπως ὑποπτεύω ἀπὸ τὴν ἀκόλουθη –ἀπαντῶσα σ’ αὐτό– μαρτυρία (ποὺ ἐπίσης δημοσιεύει ὁ Dmitrievckij III, σ. 342): «...Ἰστέον, ὅτι εὕρισκεται ἐν τῷ Τυπικῷ τῆς Πέτρας περὶ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ...».

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

EBE 2458 (ἔτους 1336), φφ. 123^v-125^r [πρβλ. καὶ εἰκόνες 1-3]:*Ἔτερα ἀντίφωνα εἰς τοὺς ἀρχιστρατήγους· ἦχος πλ. β'*

- Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία [123^v]
- [ἦχος] πλ. β' Ἄγιος ἅγιος, ἅγιος κύριος σαβαὼθ πλήρης ὁ οὐρανός, καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ [123^v]
- Ἄλλο· [ἦχος] πλ. β' Ἄγιος ἅγιος ἅγιος εἶ θεὸς παντοκράτωρ [123^v]
- [ἦχος] πλ. β' Δόξα (δόξα) πρέπει τῷ πατρὶ καὶ τῷ ἀγίῳ πνεύματι [123^v]
- Ἄλλο· [ἦχος] πλ. β' Δόξα, δόξα πρέπει τῷ πατρὶ (τῷ πατρὶ) καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἀγίῳ πνεύματι [123^v]

Ἔτερα φαλλόμενα ἐν τῇ ἀγία πόλει Θεσσαλονίκη· ἦχος πλ. β' νενανώ

- Ἐκ τῶν οὐρανῶν· ἀλληλούια.
Ἄσατε φάλατε συνετώσ τῷ θεῷ ἄσατε δότε δόξαν τῷ Θεῷ [123^v]
- Ἀλλαγμαν· [ἦχος] νενανώ Αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν· ἀλληλούια.
Ἵμνουμέν σε εὐλογοῦμέν σε βασιλεῦ ἅγιε ἀναρχε, σὺν υἱῷ καὶ πνεύματι [123^v]
- Ἀλλαγμα· [ἦχος] πλ. β' Βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ πάντες λαοὶ ἄρχοντες καὶ πάντες κριταὶ (κριταὶ) γῆς· ἀλληλούια.
Ἄγιος, ἅγιος ἅγιος εἶ θεὸς παντοκράτωρ [123^v-124^r]
- [ἦχος] β' Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν στερεώματι δυνάμεως αὐτοῦ.
Δόξα, δόξα πρέπει τῷ πατρὶ (τῷ πατρὶ) καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἀγίῳ πνεύματι [124^r]
- Ἀλλαγμα· [ἦχος] πλ. β' Ἄσατε τῷ κυρίῳ ἄσμα καινόν.
Δεῦτε πάντες ἄσμα μέλφωμεν χριστῷ τῷ θεῷ ἡμῶν ἀλληλούια [124^r]
- Ἄλλον· [ἦχος] β' Σοὶ τῷ πάντων ποιητῇ, πρέπει (πρέπει) αἶνος ὕμνος πρέπει δόξα καὶ μεγαλωσύνη, εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας πρέπει [124^r]
- Ἀλλαγμα· [ἦχος] πλ. β' Σοὶ τῇ τριφώτῳ τριάδι, πρέπει, τρισάγιος ὕμνος ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος σαβαὼθ πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης σου κύριε [124^v]
- Ἔτερα προσόμοια. Σὲ τὴν ἀναρχον τριάδα, σέβω ὕμνω καὶ προσκυνῶ, ἐν μιᾷ θεότητι, δέησιν προσάγω σοι ἅγιε κύριε, τὸ τριμερὲς φῶτισον τῆς ψυχῆς μου [124^v· χῦμα]
- Ὅμοιον θεοτοκίον. Σὲ τὴν ἄσπιλον ἀμνάδα, σέβω ὕμνω καὶ προσκυνῶ, ὡς θεομακάριστον, καὶ θεογεννήτριαν, δέσποινα πρόφθασον καὶ ῥῦσαί με πάσης κατακρίσεως [124^v· χῦμα]
- [ἦχος] πλ. β' Ἄγγελοι ἀνύμουν, τὸ δόξα, ἐν ὑψίστοις, ἡμεῖς δὲ σοι βοῶμεν δόξα σοι χριστέ ἢ σωτηρία πάντων δόξα σοι [124^v-125^r]
- Ὅμοιον. Αἶνεσιν προσάγει, ἢ φύσις τῶν ἀγγέλων, ἡμεῖς δὲ νῦν βοῶμεν δόξα σοι χριστέ, ἢ σωτηρία πάντων δόξα σοι [125^r· χῦμα]
- Ὅμοιον. Δεῦτε τῇ πανάγῳ, βοήσωμεν συμφώνως, φωνὴν τὴν τοῦ ἀγγέλου χαῖρε ἢ κεχαριτωμένη, καὶ μόνη χαῖρε χαρᾶς ἢ πρόξενος [125^r· χῦμα]

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

EBE 899 (τέλη 14^{ου} αἰώνα), φφ. 93^r-95^v [πρβλ. καὶ εἰκόνες 4-7]:

Ἔτερα ἀντίφωνα, ψαλλόμενα εἰς τὴν Σύναξιν τῶν Ἀσωμάτων,
ἀλλὰ δὴ καὶ εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν, ποίημα τοῦ Ἡθικοῦ· ἤχος πλ. β'

- Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν.
Ἄγιος ἅγιος, ἅγιος εἶ θεὸς παντοκράτωρ [93^{r-v}]
- [ἤχος] πλ. β' Αἰνεῖτε αὐτὸν πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, αἰνεῖτε αὐτὸν πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ.
Ἄγιος ἅγιος, ἅγιος κύριος σαβαώθ πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης σου κύριε [93^r]
- [ἤχος] νενανῶ Αἰνεῖτε αὐτόν, ἥλιος καὶ σελήνη αἰνεῖτε αὐτόν πάντα τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς.
Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία [93^r]
- [ἤχος] νενανῶ Καὶ τὸ ὕδωρ τὸ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν.
Δόξα (δόξα) πρέπει τῷ πατρὶ (τῷ πατρὶ) καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι [94^r]
- [ἤχος] πλ. β' Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῆς γῆς δράκοντες καὶ πᾶσαι ἄβυσσοι.
Σοὶ τῷ πάντων ποιητῇ, πρέπει (πρέπει) αἶνος ὕμνος, πρέπει δόξα καὶ μεγαλωσύνη, εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας πρέπει [94^r]
- [ἤχος] πλ. β' Ἄσατε τῷ Κυρίῳ, ἄσμα καινόν.
Δεῦτε πάντες ἄσμα μέλψωμεν χριστῷ τῷ θεῷ ἡμῶν ἀλληλούια [94^{r-v}]
- Τοῦ Κουκουζέλη· Αἰνεῖτε αὐτόν ἐν στερεώματι δυνάμεως αὐτοῦ.
Ἄγγελοι ἀνύμνου, τὸ δόξα ἐν ὑψίστοις, ἡμεῖς δέ σοι βοῶμεν, δόξα σοι χριστέ, ἡ σωτηρία πάντων δόξα σοι [94^v]
- Ὅμοιον τοῦ αὐτοῦ· [ἤχος] νενανῶ Αἰνεῖτε αὐτόν ἐν ψαλτηρίῳ καὶ κιθάρᾳ.
Αἶνεσιν προσάγει, ἡ φύσις τῶν ἀγγέλων, χριστὲ σωτῆρ βοῶσα, δόξα σοι χριστὲ ἡ σωτηρία πάντων δόξα σοι [94^v-95^r]
- [ἤχος] νενανῶ Δόξα πατρὶ καὶ υἱῷ καὶ ἁγίῳ πνεύματι.
Τοῦ Ἡθικοῦ· [ἤχος] πλ. β' Σοὶ τῇ τριφύτῳ τριάδι πρέπει, τρισάγιος ὕμνος ἅγιος ἅγιος, ἅγιος κύριος σαβαώθ πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης σου κύριε [95^r]
- Τοῦ Κουκουζέλη· [ἤχος] νενανῶ Καὶ νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων ἀμήν.
Δεῦτε τῇ πανάγῳ, βοήσωμεν συμφώνως, φωνὴν τὴν τοῦ ἀγγέλου χαῖρε εὐλογημένη καὶ μόνη χαῖρε, χαρᾶς ἡ πρόξενος [95^v]

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

EBE 2406 (ἔτους 1453), φφ. 131^r-132^r [πρβλ. καὶ εἰκόνες 8-9]:

*Ἐτερον ἀντίφωνον ψαλλόμενον, εἰς τὴν Σύναξιν τῶν Ἀσωμάτων,
ποιηθέν, παρὰ τοῦ δομεστικού κῆρ Νικηφόρου τοῦ Ἡθικοῦ
καὶ ἐτέρων· ἤχος πλ. β'*

- *Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, ἐκ τῶν οὐρανῶν.
[ἤχος] πλ. β' Ἅγιος ἅγιος, ἅγιος εἶ θεὸς παντοκράτωρ [131^r]*
- *Θεσσαλονικαῖον· [ἤχος] πλ. β' Δόξα, ἐν ὑψίστοις θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν
ἀνθρώποις εὐδοκία [131^r]*
- *[ἤχος] πλ. β' Αἰνεῖτε αὐτὸν πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, αἰνεῖτε αὐτὸν πᾶσαι αἱ
δυνάμεις αὐτοῦ.
[ἤχος] πλ. β' Ἅγιος ἅγιος, ἅγιος κύριος σαβαώθ πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης
σου κύριε [131^r]*
- *[ἤχος] νενανῶ Αἰνεῖτε αὐτὸν πάντα τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς.
[ἤχος] πλ. β' Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία [131^r]*
- *[ἤχος] νενανῶ Καὶ τὸ ὕδωρ τὸ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν.
Δόξα, δόξα πρέπει τῷ πατρὶ (τῷ πατρὶ) καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι [131^r]*
- *[ἤχος] πλ. β' Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῆς γῆς, δράκοντες καὶ πᾶσαι ἄβυσσοι.
[ἤχος] πλ. β' Σοὶ τῷ πάντων ποιητῇ, πρέπει (πρέπει) αἶνος ὕμνος πρέπει
δόξα καὶ μεγαλωσύνη, εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας πρέπει [131^r]*
- *[ἤχος] πλ. β' Ἄσατε, τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινόν.
[ἤχος] πλ. β' Δεῦτε πάντες ἄσπια μέλφωμεν, χριστῷ τῷ θεῷ ἡμῶν ἀλληλουῖα [131^r]*
- *[ἤχος] πλ. β' Αἰνεῖτε αὐτόν, ἐν στερεώματι δυνάμεως αὐτοῦ.
Ἄγγελοι ἀνύμνουν τὸ δόξα ἐν ὑψίστοις, ἡμεῖς δέ σοι βοῶμεν δόξα σοι
χριστέ, ἡ σωτηρία πάντων δόξα σοι [131^r]*
- *Ὅμοιον· [ἤχος] νενανῶ Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ψαλτηρίῳ καὶ κιθάρᾳ.
Αἶνεσιν προσάγει, ἡ φύσις τῶν ἀγγέλων, χριστὲ σωτῆρ βοῶσα δόξα σοι
χριστέ, ἡ σωτηρία πάντων δόξα σοι [132^r]*
- *[ἤχος] νενανῶ Δόξα πατρὶ καὶ υἱῷ καὶ ἁγίῳ πνεύματι.
[ἤχος] πλ. β' Σοὶ τῇ τριφώτῳ τριάδι πρέπει τρισάγιος ὕμνος ἅγιος ἅγιος
ἅγιος κύριος σαβαώθ πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης σου κύριε [132^r]*
- *Τοῦ μαῖστορος· [ἤχος] πλ. β' Ἄγγελοι ἀνύμνουν τὸ δόξα, ἐν ὑψίστοις ἡμεῖς
δέ σοι βοῶμεν δόξα σοι χριστέ ἡ σωτηρία πάντων δόξα σοι [132^r]*

*ἀρχάγγελοι ἄγγελοι: ἄγγελοι ὑμνήσατε: αἰνοῦσί σε στρατιαὶ τῶν ἀγγέλων:
δεῦτε τῇ πανάγνῳ: ταῦτα εὐρήσης ἐν τῷ λατρικῷ πολυελέῳ:- [132^r· χῦμα]*

Σημ.: Στους πίνακες 2-4 τηρήθηκε ἡ στίξη τῶν χειρογράφων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Χαλδαιάκη, Πολυέλεος, σσ. 584-587:

α) Ἀλλάγματα θεοτοκία

Παντάνασσα, πανύμνητε, ἐλπίς ἀπηλπισμένων,
ἐν ὥρᾳ με τῆ φοβεραῖ τῆς καταδίκης ρύσαι με,
μεσιτεΐαις σου. (EBE 2458, φ. 94'. EBE 2406, φ. 95')

Ἄσωμεν, πάντες, ἄσωμεν, τὴν μόνην Θεοτόκον,
βάτον τὴν ἀκατάβλεκτον, στάμνον τὴν μανναβρύτιν,
τὸν γλυκερὸν παράδεισον, τὴν μελιχρὰν παρθένον,
ἄσωμεν, πάντες, ἄσωμεν, τὴν μόνην Θεοτόκον. (EBE 2406, φ. 95')

Ἐλπίς ἀπάντων, ἄχραντε, σῶζε τοὺς σὲ ὑμνοῦντας
καὶ λύτρωσαι κολάσεως τῶν διαιωνιζόντων,
εἰς σὲ γὰρ μόνην ἅπαντες ἔχομεν τὰς ἐλπίδας
καὶ μὴ καταισχυνηθῆμεν, ἄχραντε, τὰς ἐλπίδας. (EBE 2406, φ. 96^v)

Ἄγνη παρθένε, ἄχραντε κόρη,
χαῖρε, ἡ τέξασα τὸν Κύριον καὶ Θεὸν ἡμῶν. (EBE 2458 φφ. 93^v-94'. EBE 2406 φ. 95')

Δεῦτε, τῆ πανάγῳ,
βοήσωμεν συμφώνως, φωνὴν τὴν τοῦ ἀγγέλου,
χαῖρε, εὐλογημένη καὶ μόνη,
χαῖρε, χαρᾶς ἢ πρόξενος. (EBE 2458, φ. 93^v. EBE 2406, φ. 95^v)

β) Ἀλλαγμα εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν

Ἐμμανουὴλ παιδίον, κατὰ τὸ γεγραμμένον,
μεθ' ἡμῶν γενοῦ, ὁ Θεὸς τῶν ἀπάντων καὶ Κύριος τῆς δόξης,
βουλῆς μεγάλης ἄγγελος, ὁ πρόφην ἀοράτως
καὶ πᾶσιν ἀθεώρητος καὶ μένων εἰς αἰῶνας. (EBE 2406, φφ. 95^v-96')

γ) Ἀλλάγματα εἰς τοὺς ἀρχαγγέλους ἢ εἰς τὴν Σύναξιν τῶν Ἀσωμάτων

Ἄγγελοι ὑμνήσατε καὶ ἄνθρωποι δοξάσατε,
τὸ φοβερὸν καὶ ἅγιον ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν,
ἀπαύστῳ φωνῇ· ἀλληλούϊα. (EBE 2458, φ. 94^v. EBE 2406, φ. 96')

Ἄγγελοι ἀνύμνουσιν τὸ δόξα ἐν ὑψίστοις,
ἡμεῖς δὲ σοι βοῶμεν, δόξα σοι, Χριστέ,
ἡ σωτηρία πάντων, δόξα σοι. (EBE 2406, φ. 132')

Ἀχιλλεύς Γ. Χαλδαιάκης

Αἴνεσιν προσάγει, ἡ φύσις τῶν ἀγγέλων,
Χριστέ Σωτήρ, βοῶσα, δόξα σοι, Χριστέ,
ἡ σωτηρία πάντων, δόξα σοι.

(EBE 899, φφ. 94^v-95^r)

Αἰνοῦσί σε, στρατιαὶ τῶν ἀγγέλων,
κραυγάζοντες, ἐν ὑψίστοις δόξα, ἐπάδοντες,
σοὶ πρέπει δόξα, τῷ πατρί,
σοὶ πρέπει δόξα, τῷ υἱῷ,
σοὶ πρέπει δόξα καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι,
πρέπει δόξα, εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀλληλουία.

(EBE 2458, φ. 92^v. EBE 2406, φ. 96^r)

Ἀρχάγγελοι, ἄγγελοι, θρόνοι, κυριότητες,
τὰ Χερουβὶμ καὶ Σεραφίμ, δοξάσατε τὸν Κύριον,
σὺν ἡμῖν λέγοντες· ἀλληλουία.

(EBE 2458, φ. 93^r. EBE 2406, φ. 95^v)

Ἵμνοῦσιν ἐν ὑψίστοις, χοροὶ τῶν ἀρχαγγέλων
-λέγε-, δόξα, λέγοντες, Θεῷ τῷ ἐν Τριάδι.

(Ἰβήρ. 1280, φ. 80^r)**δ) Ἐλλαγμα εἰς βασιλεῖς**

Τοὺς ὀρθοδόξους ἀνακτας, τοὺς ἐκ ψυχῆς σε, κόρη,
τιμῶντας, μεγαλύνοντας, πολυχρονίους ποιήσον
καὶ τοὺς ἐχθροὺς κατάβαλε, εἰρήνευσον τὸν κόσμον σου,
ταῖς πρεσβείαις σου.

(EBE 2458, φ. 94^r. EBE 2406, φ. 95^v)**ε) Ἐλλαγμα εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ**

Ἵψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν
καὶ προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ,
ὅτι ἅγιός ἐστι, μεγαλύνετε τὸν Κύριον.

(EBE 2458, φ. 93^v. EBE 2406, φ. 95^v)**ς) Ἀλλάγματα εἰς τὴν Ἀνάληψιν καὶ εἰς τὰς ἑορτὰς πάσας τοῦ Χριστοῦ**

Ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ,
ἐν φωνῇ ἀγαλλιᾶσεως,
μεγαλύνετε τὸν Κύριον.

(EBE 2458, φ. 93^r. EBE 2406, φ. 96^r)

Ἅγιον καὶ φοβερὸν τὸ ὄνομα αὐτοῦ,
μεγαλύνετε τὸν Κύριον.

(Ἰβήρ. 1280, φ. 83^v)

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Χαλδαιάκη, Πολυέλεος, σσ. 318-319:

1. *Λόγον ἀγαθόν· ἀλληλούια. Ἐξηρεύξατο ἡ καρδιά μου λόγον ἀγαθόν.
Χαῖρε, παντάνασσα πανύμνητε, μήτηρ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ· ἀλληλούια.*
2. *Λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ βασιλεῖ.
Χαῖρε, βασίλισσα τῶν ἀγγέλων, δέσποινα τοῦ κόσμου· ἀλληλούια.*
3. *Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματέως ὄξυγράφου.
Χαῖρε, τῶν προφητῶν τὸ κήρυγμα, πατριαρχῶν ἡ δόξα· ἀλληλούια.*
4. *Ἵδραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων.
Χαῖρε, ἀγνή παρθένε, θεόνυμφε δέσποινα· ἀλληλούια.*
5. *Ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖρεσί σου.
Χαῖρε, ἄσπιλε, ἀμόλυντε, ἄφθορε, Παναγία· ἀλληλούια.*
6. *Διὰ τοῦτο εὐλόγησέ σε ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα.
Χαῖρε, ἡ τῶν ἀπηλπισμένων ἡ ἐλπίς καὶ τῶν πολεμουμένων βοήθεια· ἀλληλούια.*
7. *Περιζῶσαι τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ.
Χαῖρε, κεχαριτωμένη, μετὰ σοῦ ὁ Κύριος καὶ διὰ σοῦ μεθ' ἡμῶν· ἀλληλούια.*
8. *Τῇ ὠραιότητί σου καὶ τῷ κάλλει σου.
Χαῖρε, εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου· ἀλληλούια.*
9. *[Καὶ] ἔντεινε καὶ κατευοδοῦ καὶ βασίλευε.
Χαῖρε, παρθένε Θεοτόκε, ἐν γυναιξίν εὐλογημένη· ἀλληλούια.*
10. *Ἐνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης.
Χαῖρε, Μαρία, κυρία πάντων ἡμῶν, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ, τῶν δυνάμεων· ἀλληλούια.*
11. *Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου.
Χαῖρε, θρόνε πυρίμορφε, τῶν τετραμόρφων ὑπερενδοξότερα· ἀλληλούια.*
12. *Ἐλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.
Χαῖρε, Μαρία, κυρία πάντων ἡμῶν, χαῖρε, μήτηρ τῆς ζωῆς· ἀλληλούια.*
13. *Παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου.
Χαῖρε, ὑπερευλογημένη, ὑπερδεδοξαμένη· ἀλληλούια.*
14. *Περιβεβλημένη, πεποικιλμένη.
Χαῖρε, ἄχραντε Θεοτόκε, ὅτι Σωτήρα ἔτεκες τῶν ψυχῶν ἡμῶν· ἀλληλούια.*
15. *Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε καὶ κλῖνον τὸ οὖς σου.
Χαῖρε, παράδεισε ἀγιώτατε, χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε· ἀλληλούια.*
16. *Καὶ ἐπιλάθου τοῦ λαοῦ σου καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου.
Χαῖρε, Ἁγία ἀγίων μεϊζων, χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε· ἀλληλούια.*
17. *Τὸ πρόσωπόν σου λιτανεύσουσιν οἱ πλούσιοι τοῦ λαοῦ.
Παναγία παρθένε, ἐπάκουσον τῆς φωνῆς τοῦ ἀχρείου ἰκέτου σου, στεναγμοὺς τῆς καρδίας προσφέρειν σοι ἀενάως εὐόδωσον, δέσποινα· ἀλληλούια.*
18. *Μνησθήσομαι τοῦ ὀνόματός σου ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ.
Παναγία παρθένε, θεόνυμφε, τὴν οἰκτρὰν λειτουργίαν μου πρόσδεξαι, καὶ Θεῷ τῷ εὐσπλάγγνῳ προσάγαγε, ὅπως χαίρων δοξάζω, πανάμωμε· ἀλληλούια.*

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Μουσικολογική βιβλιογραφία: ἡ βασικὴ πηγὴ τῆς παρούσας μελέτης ἦταν, ὡς ἐκ τοῦ θέματός της, ἡ διατριβὴ Ἀχιλλέως Γ. Χαλδαιάκη, *Ὁ πολυέλεος στὴν βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ μελοποιία*, Ἀθήναι 2003 [= Χαλδαιάκη, *Πολυέλεος*], κυρίως σσ. 553-648, ὅπου καὶ περαιτέρω βιβλιογραφία τόσο περὶ τῶν κατὰ κόρον μνημονευόμενων ἐδῶ μελοποιῶν Νικηφόρου Ἡθικοῦ [σ. 421], Ἰωάννου Κουκουζέλη [σ. 403-415] καὶ Πέτρου Μπερεκέτη [σ. 451-452], ὅσο καὶ περὶ ἄλλων κεφαλαίων μουσικολογικῶν θεμάτων ποῦ ὑπαινικτικὰ ἀναφέρθηκαν, ὅπως –γιὰ παράδειγμα– ὁ ἄμωμος [σ. 158-159, ὑποσημ. 4], ἢ ἡ δεκαπεντασύλλαβη ὕμνογραφία [σ. 582-583, ὑποσημ. 83]. Γιὰ τὰ, ἐπίσης ἐν παρόδῳ μνημονευθέντα, ἀνοιξαντάρια βλ. Edward V. Williams, *John Koukouzeles' reform of byzantine chanting for the Great Vespers in the fourteenth century*, Yale University 1968. Idem, "A Byzantine Ars Nova: The 14th-century reforms of John Koukouzeles in the chanting of Great Vespers", *Aspects of the Balkans continuity and change. Contributions to the International Balkans Conference held at UCLA, October 23-28, 1969*, Mouton The Hague – Paris 1972, pp. 211-229. Miloš M. Velimirović, "The Prooemiac Psalm of Byzantine Vespers", *Words and Music: The scholar's view* [...], Harvard University 1972, pp. 317-337. Γεωργίου Βεργωτῆ, «Εἶναι ὁ Θεόδωρος Φωκαεὺς ὁ μελοποιὸς τῶν συντόμων "Ἀνοιξανταρίων";», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 74 (1991), σσ. 731-739. Γιὰ τὸν μνημονευόμενον –σὲ σχετικὴ ὑποσημείωση– Ἰωάννη/Ἰωσήφ Πλουσιαδηνὸ παραπέμπω στὴν ὑπάρχουσα ἐκτεταμένη βιβλιογραφία, μουσικολογικὴ καὶ μὴ γιὰ τὴν πρώτη βλ. τὶς ἀκόλουθες μελέτες: Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, *Μουσικὰ χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453-1832)*, τόμος πρῶτος, Ἀθήνα 1975, σσ. 377-378. Ἀντωνίου Ε. Ἀλυγζάκη, *Ἡ ὀκταχία στὴν ἐλληνικὴ λειτουργικὴ ὕμνογραφία*, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 235-239. Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη, *Ἡ μουσικὴ στὴν Κρήτη κατὰ τὴ Βενετοκρατία*, Ἀθήνα 1990, σσ. 19, 51. B. Schartau, "A checklist of the settings of George and John Plousiadenos in the Kalophonic Sticheron Sinai gr. 1234", *CIMAGL* 63 (1993), pp. 297-308. Evgeny Vladimirovich Gertsman, *Petersburg Theoreticon*, Odessa 1994, pp. 639-695. Diane Toulaitos, "Ioannes Plousiadenos: The man, his music, and his musical treatise", *Θησαυρίσματα* 28 (1998), σσ. 79-91. Ἐμμανουὴλ Στ. Γιαννόπουλου, *Ἡ ἀνθηρὴ τῆς ψαλτικῆς τέχνης στὴν Κρήτη (1566-1669)*, Ἀθήνα 2004, σσ. 69-75. Φλώρας Κρητικοῦ, *Ἡ καλοφωνικὴ μελοποιήση τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου ἀπὸ τὸν Ἰωάννη ἱερέα τὸν Πλουσιαδηνό*, (ὑπὸ ἐκδοσὴ)· γιὰ τὴ δευτέρη βλ. τόσο τὴ συστηματικὴ σχετικὴ ἀρθρογραφία τῶν Ν. Β. Τωμαδάκη [: «Μιχαὴλ Καλοφρενᾶς, Κρής, Μητροφάνης Β' καὶ ἡ πρὸς τὴν Ἐνωσιν τῆς Φλωρεντίας ἀντίθεσις τῶν Κρητῶν», *ΕΕΒΣ ΚΑ'* (1951), σσ. 134-139. «Πρωτοπαπάδες Κρήτης (1210-1669)», *Κρητολογία* IV (1977), σσ. 42-43, ὑποσημ. 17. «Οἱ Ὀρθόδοξοι παπάδες ἐπὶ Ἐνετοκρατίας καὶ ἡ χειροτονία αὐτῶν», *Κρητικὰ Χρονικὰ* II (1959), σ. 48. «Ὀφικίων διάκρισις. Περὶ πρωτοπαπάδων, χωρεπισκόπων καὶ τῶν συναφῶν αὐτοῖς», *Ἀθηνᾶ* 76 (1976-1977), σσ. 30, 47-49], Μ. Ἰ. Μανούσακα [: «Ἡ ἀλλήλογραφία τῶν Γρηγοροπούλων χρονολογούμενη (1493-1501)», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 6 (1957), σσ. 176-177, ὑποσημ. 5. «Ἰωάννου Πλουσιαδηνοῦ ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἱερεῖς τοῦ Χάνδακος» *Κρητικὰ Χρονικὰ* IA' (1957), σσ. 302-307. «Ἀρχιερεῖς Μεθώνης, Κορώνης καὶ Μονεμβασίας γύρω στὰ 1500», *Πελοποννησιακὰ Γ'-Δ'* (1958-1959), Ἀθήναι 1960, σσ. 97-100 καὶ 136-137. "Recherches sur la vie de Jean Plousiadénos (Joseph de Méthone) (1429?-1500)", *Revue des Études Byzantines* XVII (1959), pp. 28-51. «Βενετικὰ ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης τοῦ 14^{ου}-16^{ου} αἰῶνος (Πρωτοπαπάδες καὶ Πρωτοψάλται Χάνδακος)», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος* IE' (1961), σσ. 198-203 (No. 18), 212-219 (No. 22-23). «Ἀνέκδοτοι στίχοι καὶ νέος αὐτόγραφος κώδιξ τοῦ Ἰωάννου Πλουσιαδηνοῦ», *Ἀθηνᾶ* 68 (1965), σσ. 49-72] καὶ Ζ. Ν. Τσιρπανλῆ [: «Ὁ Ἰωάννης Πλουσιαδηνὸς καὶ ἡ Σιναϊτικὴ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ Κεφαλᾶ στὸ Χάνδακα (δύο ἀνέκδοτα βενετικὰ ἔγγραφα τοῦ 1481)», *Θησαυρίσματα* 3 (1964), σσ. 1-28. «Νέα στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Βενετοκρατούμενης Κρήτης (13^{ου}-17^{ου} αἰ.) ἀπὸ ἀνέκδοτα Βενετικὰ ἔγγραφα», *Ἑλληνικὰ* 20 (1967), σσ. 70-71], ὅσο καὶ τὶς ἀκόλουθες χρησιμότητες

Ἡ ἐπιβολὴ ἐξωψαλμικῶν ποιητικῶν κεμενῶν στὸν ψαλμὸ τοῦ πολυελέου

μελέτες: Βασιλείου Λαούρδα, «Κρητικά παλαιογραφικά 12. Ἰωάννου τοῦ Πλουσιαδηνοῦ, ὑποθήκαι πρὸς τοὺς ἱερεῖς τῆς Κρήτης», *Κρητικά Χρονικά* Ε' (1951), σσ. 252-262. Manuel Candal S. J., "La 'Apologia' del Plusiadenos a favor del Concilio de Florencia", *Orientalia Christiana Periodica* XXI (1955), pp. 36-57. Linos Politis, "Eine Schreiberschule im Kloster τῶν Ὀδηγῶν", *Byzantinische Zeitschrift* 51 (1958), σ. 278. Χ. Πατρινέλη, «Ἑλληνες κωδικογράφοι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 8-9 (1958-1959), σ. 102. Kariofilis Mitsakis, "The genuineness of the salutatory poem on Mary the Virgin by John (later Joseph) Plousiadenos, bishop of Methone (c. 1429?-1500)", *Κληρονομία* 3 (1971), σσ. 344-354. Πάνου Βασιλείου, «Ὁ αὐτόγραφος "Θρῆνος τῆς Θεοτόκου" τοῦ Ἰωάννη Πλουσιαδηνοῦ», *Ἑλληνικά* 32 (1980), σσ. 267-287. Θεοχάρη Δετοράκη, «Κρήτες μεταβυζαντινοὶ ὕμνογράφοι», *Ἀριάδνη* 1 (1983), σ. 261. Ἀγαμέμνονος Τσελίκα, «Μεθῶνη καὶ Κορώνη στὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς παλαιογραφίας (19^{ος} αἰ.)», στὸ βιβλίο τοῦ ἴδιου, *Θέματα ἑλληνικῆς παλαιογραφίας*, Ἀθήνα 2004, σσ. 187-188.

Περὶ Τυπικῶν· ἀπὸ τῆ γενικὰ ὑπάρχουσα περὶ Τυπικῶν βιβλιογραφία μνημονεύω ἐδῶ ὀρισμένες ἐργασίες ὅπου τὸ θέμα προσεγγίζεται σὲ σχέση καὶ μὲ τὴ μουσική: στὴ διατριβὴ τοῦ πρεσβυτέρου οἰκονόμου Κωνσταντίνου Τερζοπούλου, *Ὁ πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Κωνσταντίνος Βυζάντιος († 30 Ἰουνίου 1862)· ἡ συμβολὴ του στὴν Ψαλμικὴ Τέχνη*, Ἀθήνα 2004, σσ. 241-318 [κεφάλαιο: *Ὁ πρωτοψάλτης Κωνσταντίνος Βυζάντιος καὶ ἡ ἐπιστάσια του γιὰ τὸ Τυπικὸ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας*] καταγράφονται πολλὰ (γενικὰ καὶ εἰδικά) στοιχεῖα γιὰ τὸ λειτουργικὸ ἐκκλησιαστικὸ Τυπικὸ καὶ παρέχεται πλούσια βιβλιογραφία περὶ τοῦ θέματος. Εἰδικότερα δὲ γιὰ τὸν παλαιότερο λειτουργικὸ τύπο τοῦ λεγόμενου ἀσματικοῦ Τυπικοῦ (καὶ γιὰ τὶς σχέσεις του μὲ τὸν ἀντίστοιχο μοναστικὸ) βλ. τὶς διατριβές: Alexander Leonidas Lingas, *Sunday Matins in the Byzantine Cathedral Rite: Music and Liturgy*, The University of British Columbia, June 1996· καί· Δημ. Κ. Μπαλαγεώργου, *Ἡ ψαλμικὴ παράδοση τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ βυζαντινοῦ κοσμικοῦ Τυπικοῦ*, Ἀθήνα 2001, ὅπου καὶ πλούσια περαιτέρω σχετικὴ βιβλιογραφία. Πρβλ., τέλος, καὶ τὴν (ἀνέκδοτη ἀκόμη) διατριβὴ τῆς Εὐαγγελίας Χ. Σπυράκου, *Οἱ χοροὶ τῶν ψαλτῶν κατὰ τὴν βυζαντινὴν παράδοση*, Δράμα 2005, ὅπου ἐνδελεχὴς ἐπισκόπηση (μὲ λιπαρὸ βιβλιογραφικὸ ὑπομνηματισμὸ) τῶν τυπικῶν διατάξεων (ἀμφότερων τῶν τύπων λατρείας) σὲ σχέση μὲ τοὺς χοροὺς τῶν ψαλτῶν.

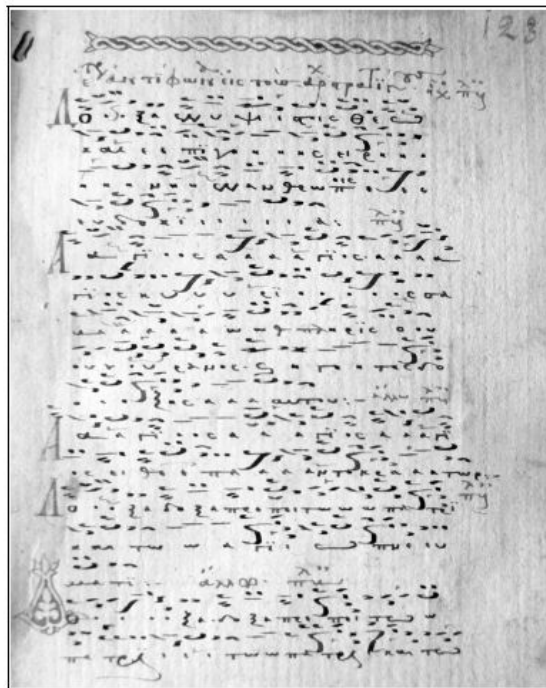
Περὶ ἐγκωμίων· κατὰ τὴ σύνταξη τοῦ παρόντος μελετήματος εἶχα ὑπ' ὄψιν μου (ἀπὸ τὴν πλούσια σχετικὴ βιβλιογραφία) τὶς ἀκόλουθες πηγές (ὅπου καὶ περαιτέρω χρήσιμες βιβλιογραφικὲς ἀναφορές): Παγκρατίου Βατοπαιδηνοῦ, ἀρχιμανδρίτου, «Διορθώσεις εἰς τὸν Ἐπιτάφιον Θρῆνον», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια Κωνσταντινουπόλεως*, ἔτος ΛΣΤ', ἀριθμ. 5, 22 Μαρτίου 1916, σσ. 33-34. Ἰωακείμ Ἰβηρίτου, «Ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος. Τὸ δράμα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 7 (1923), σσ. 17-24, 57-61, 128-134. Β. Κώττα, «Περὶ τοῦ Ἐσταυρωμένου πρὸ τῆς Ἀγίας Τραπέζης», *Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τοῦ ἔτους 1932*, περ. Γ', τόμος Α', Ἀθήνα 1933, σσ. 135-140. Ἐμμανουὴλ Γ. Παντελάκη, «Νέα ἐγκώμια τοῦ Ἐπιταφίου», *Θεολογία* ΙΔ' (1936), σσ. 225-250, 310-329. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, μητροπολίτου πρῶην Λεοντοπόλεως, «Ἡ ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Σαββάτου καὶ τὰ μεγαλυνάρια τοῦ Ἐπιταφίου», *Νέα Σιών* ΑΒ' (1937), σσ. 16-23, 145-152, 209-226, 273-288, 337-353, 465-480, 529-545, 593-608, 657-673, καὶ ΛΓ' (1938), σσ. 19-28, 370-377, 433-452. Θεοδώρου Ξύδη, «Ἐγκώμια», *Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου (Θεσσαλονίκη, 12-19 Ἀπριλίου 1953)* [...], τόμος Γ' [...], Ἀθήνα 1958 [περιοδικὸν *Ἑλληνικά*, Παράρτημα ἀριθ. 9], σσ. 277-287 [= Θεοδώρου Ξύδη, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία*, (Ἀθήνα) 1978, σσ. 331-339]. Ν. Β. Τωμαδάκη, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία καὶ Ποίησις, ἦτοι Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν*, τόμος Β', Ἀθήνα 1965³, σσ. 75-79. Θεοχάρη Ε. Δετοράκη, «Ἀνέκδοτα μεγαλυνάρια τοῦ Μεγάλου Σαββάτου», *ΕΕΒΣ ΜΖ* (1987-1989), σσ. 221-246.

Ἀχιλλεύς Γ. Χαλδαιάκης

Τὰ ἐγκώμια τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, ἐπίμετρο Σταυρος Ζουμπούλακης, Ἀθήνα 1999 [Τὰ μονόφυλλα, ἐκδόσεις Ἑρατώ].

Λοιπὴ χρησιμοποιηθεῖσα βιβλιογραφία. Aleksej Dmitrievckij, *Opisanie liturgitseskich rukopisej [...]*, tom. III [...], Τοπικά II [...], Petrograd 1917 [= Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim 1965] (= Dmitrievckij III). Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐλληνικῶν κωδίκων*, τόμος πρῶτος, ἐν Κανταβριγία τῆς Ἀγγλίας 1895 [= Λάμπρου Α']. Henri Omont, *Inventaire sommaire des manuscrits Grecs de la Bibliothèque Nationale*, première partie, Ancien fonds Grec: Théologie, Paris 1886 [= Omont I].

Μνημονευόμενοι (μουσικοὶ καὶ μὴ) κώδικες. EBE 2458 (ἔτους 1336) *** EBE 899 (τέλη 14^{ου} αἰώνα) *** EBE 2406 (ἔτους 1453), χφ. Ματθαίου μοναχοῦ καὶ δομεστίκου *** Δοχειαρίου 407 (μέσα 18^{ου} αἰώνα) *** Γρηγορίου 19 (τέλη 18^{ου} αἰώνα) *** ΜΠΤ 744 (ἔτους 1817-1818), χφ. Γρηγορίου πρωτοψάλτου *** Σίμωνος Πέτρας 136 (ἔτους 1568), χφ. Ἰωήλ *** Παρισινὸς κώδικας 388 (ἔτους 1573).

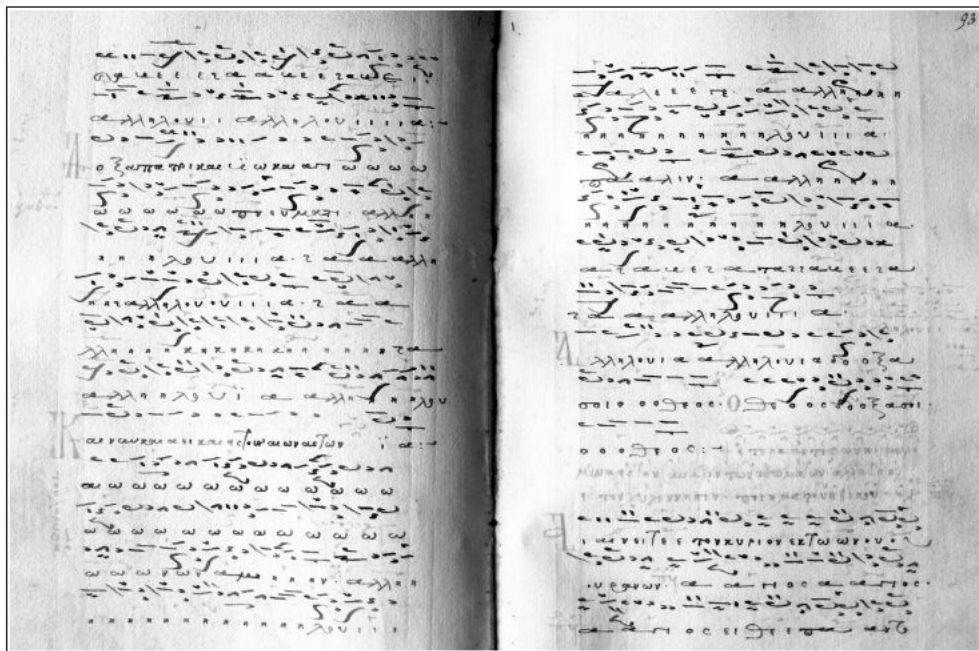

1. EBE 2458, φ. 123^r

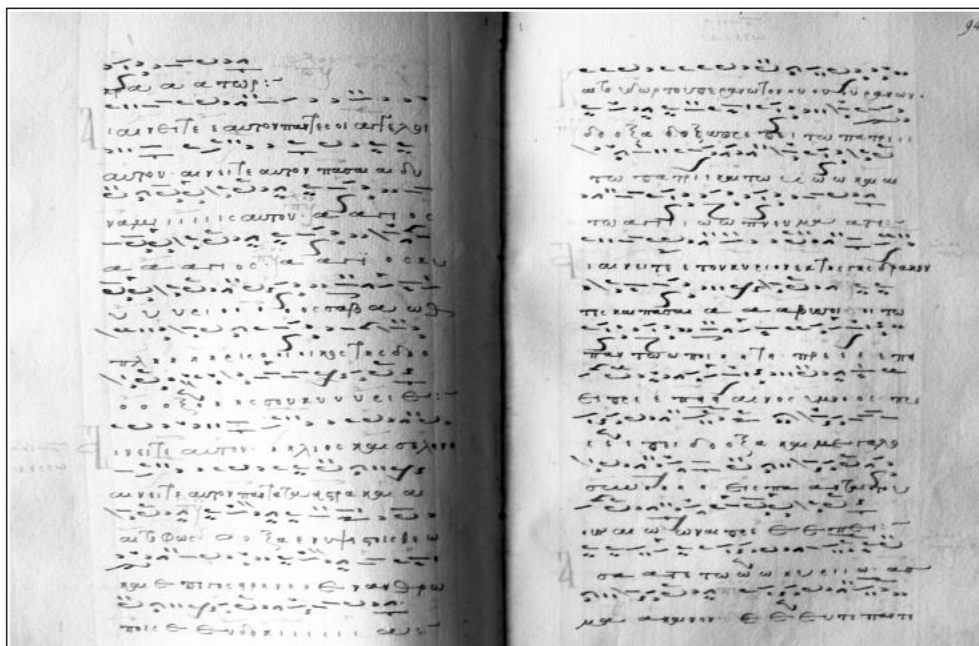
2. EBE 2458, φφ. 123^v-124^r3. EBE 2458, φφ. 124^v-125^r

Άχιλλεύς Γ. Χαλδαιάκης

4. EBE 899, φφ. 92^v-93^r

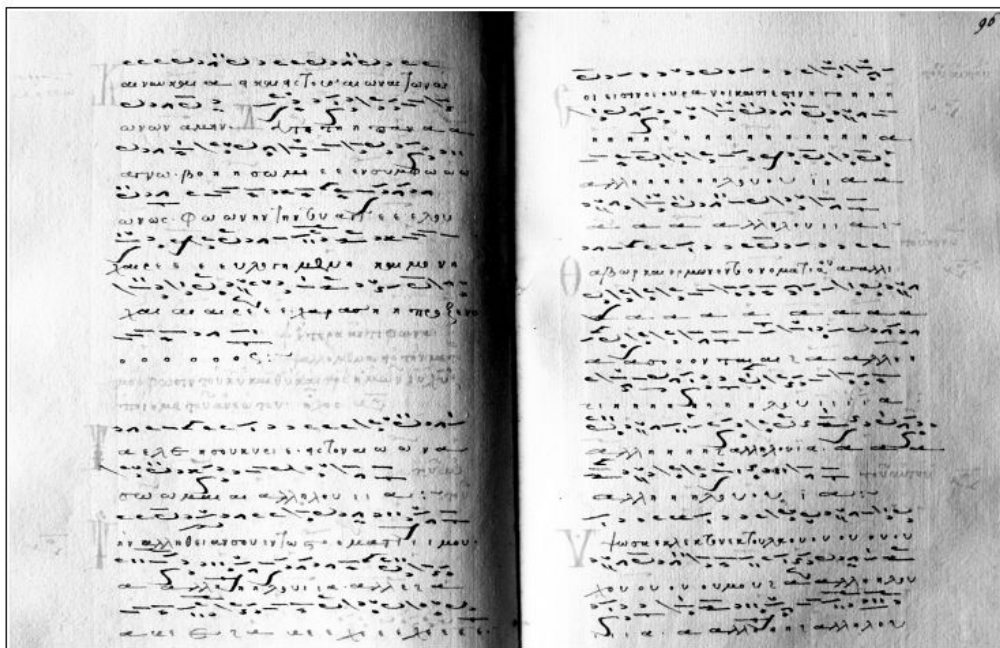
5. EBE 899, φφ. 93^v-94^r

86 πολυφωνία

Η έπιβολή έξωφαλμικῶν ποιητικῶν κεμενων στον ψαλμό του πολυελέου

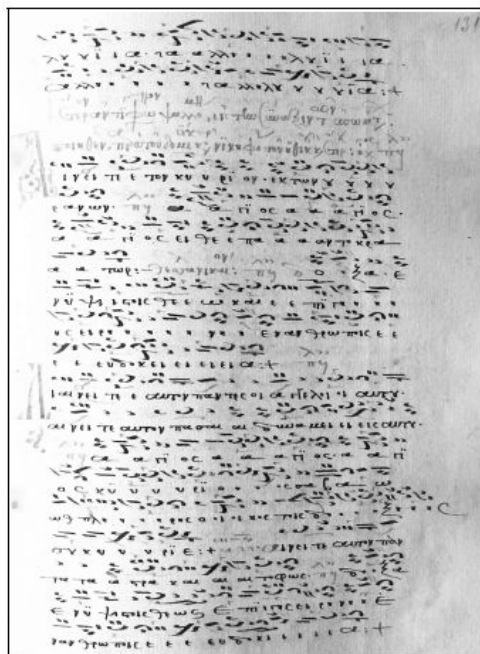

6. EBE 899, φφ. 94^v-95^r

7. EBE 899, φφ. 95^v-96^r

Ἀχιλλεύς Γ. Χαλδαιάκης

8. EBE 2406, φ. 131^r

131v

132r

Two pages of a manuscript showing musical notation and Greek text. The notation is square neumatic on a four-line staff. The text is in Greek, written in a cursive hand. The pages contain several lines of music and text, with some larger initial letters. The notation consists of dots and short horizontal lines indicating pitch and rhythm.

9. EBE 2406, φφ. 131^v-132^r

